

**«ВОЛИНСЬКІ ЄПАРХІАЛЬНІ ВІДОМОСТІ» ЯК ДЖЕРЕЛО
ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ЧЕСЬКОЇ ГРОМАДИ ВОЛИНИ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

У статті автором проаналізовано часопис «Волинські єпархіяльні відомості» як джерело для вивчення історії чеської громади на території Волинської губернії в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Мета статті – визначити основні аспекти діяльності чеської громади на Волині, що були висвітлені на сторінках часопису.

У ході дослідження використано принципи системності, об'єктивності, історизму, узагальнення отриманих даних.

Розглянуте питання не отримало широкого висвітлення в науковій літературі. На сьогодні існують праці, що розглядають «Волинські єпархіяльні відомості» в цілому, однак немає досліджень, автори яких трактують часопис саме як джерело для вивчення історії чеської громади регіону.

Проведений аналіз засвідчує, що питання життєдіяльності чехів-колоністів на території Волині було досить широко висвітлено на сторінках часопису. Проте до окремих матеріалів слід відноситися досить критично через тенденційність їх подання (зокрема, питання освітнього розвитку та релігійного життя волинських чехів).

***Ключові слова:** Волинь, чехи-колоністи, «Волинські єпархіяльні відомості», господарство, освіта, релігійне життя.*

Україна, здавна будучи багатонаціональною, й сьогодні має складну етнічну структуру. Розвиток історико-етнологічних досліджень є важливим елементом державотворення. Історіографія етнічних процесів на українських землях належить до актуальних та суспільно значущих напрямків дослідження, еволюції історичної та етнологічної науки.

Поліетнічність мешканців Волині формувалася тривалий період. У зв'язку з цим можна говорити про окремі етапи міграційних рухів до краю поляків, євреїв, чехів, німців, росіян, караїмів. Їх результатом стала поява і розвиток на Волині численних іноетнічних громад. Друга половина ХІХ ст. стала часом масової міграції на Волинь іноземних колоністів – чехів та німців. Внаслідок імміграційних процесів на території Волинської губернії сформувалися численні громади чеських та німецьких колоністів. В цей час у краї проживало 27706 осіб, що визнавали рідною мовою чеську [1, с. ІХ].

Перші чеські колоністи з'явилися на території Волинської губернії в 1859 р. у селах Погорільці та Підгайці Дубенського повіту. Це були переселенці із Царства Польського, що належали до общини «чеських братів». Перші ж переселенці, власне з чеських земель, мігрували на Волинь у 1863 р. і заснували поселення Людгардівка в Дубенському повіті.

Історичне краєзнавство Волині ХІХ – початку ХХ ст. розвивалося в загальному контексті розвитку історичної науки в Україні. Хоча в губернії не було великих навчальних закладів та культурологічних центрів, краєзнавчий інтерес виник і набрав розвитку в середовищі місцевої інтелігенції (державних службовців, сільських священників, викладачів Кременецької (Волинської) духовної семінарії).

Про роль і значення єпархіяльного часопису «Волинські єпархіяльні відомості» у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., як одного з організаторів краєзнавчого руху на Волині, досі немає комплексних ґрунтовних досліджень. Наукова значущість історико-краєзнавчої спадщини неофіційної частини часопису «Волинські єпархіяльні відомості» обумовлюється тісним зв'язком зі становленням та розвитком краєзнавства Волині в зазначений період.

Історія даного часопису більш-менш досліджена порівняно з іншими періодичними виданнями Волині. Його загальну характеристику чи відомості про окремі аспекти функціонування можна знайти у монографіях А. Бойко, С. Жилюка, І. Міляевич. Проте, не зважаючи на значну кількість опублікованих робіт, присвячених «Волинським єпархіальним відомостям», є достатньо білих плям і дискусійних питань. У вітчизняній історіографії немає комплексних видань, що висвітлювали б роль часопису в дослідженні історії національних меншин, які мешкали на території Волинської губернії, зокрема, й чеської громади в регіоні.

Єпархіальна влада першою зрозуміла всю важливість, доцільність і перспективність створення та діяльності під своїм контролем краєзнавчих товариств і осередків. Хоча при цьому ставилася досить прагматична мета – звести діяльність науковців і краєзнавців до вузько конфесійних завдань і спрямувати їх на протидію католицизму і польською ідеологією [2, с. 242].

16 грудня 1866 р. указом Святійшого Синоду було дозволено випускати журнал «Волинські єпархіальні відомості», а перший його номер вийшов 1 вересня 1867 р. Спочатку планувалось видавати часопис при Житомирському духовному училищі, але через відсутність відповідних умов редакція була перенесена до м. Кременець. З 1867 по 1879 рр. «Волинські єпархіальні відомості» виходили 2 рази на місяць, протягом 1880-1907 рр. – 3 рази на місяць, а з 1908 р. – кожного тижня [3, с. 9].

«Волинські єпархіальні відомості» склалися з офіційної та неофіційної частин. В першій з них друкувалися державні розпорядження (укази імператора та Святійшого Синоду, єпархіальні розпорядження, виписки зі звітів благочинних про стан їх округів). Сюди ж уміщалися звернення правлячого архієрея до духовенства, окремі рапорти священників, офіційні журнали різноманітних заходів. Одним з головних завдань неофіційної частини часопису була організація, створення та публікація історико-статистичних описів єпархії, її церков, парафій та населених пунктів.

З метою зацікавлення духовенства краєзнавчими дослідженнями редакція «Волинських єпархіальних відомостей» уже в перших випусках помістила відозву до сільських священників збирати акти й документи з історії краю, статистичні відомості про єпархію та її населення. За кілька перших років у часописі було оприлюднено значну кількість краєзнавчих описів, нарисів з історії міст і сіл, церков і парафій, котрі викликали значний інтерес громадськості до минулого своєї землі, активізували регіональне дослідництво.

Одним із провідних питань, що порушувалося на сторінках часопису, було висвітлення життя громад національних меншин, які оселилися на території Волинської губернії. Значну увагу приділено життю і діяльності чехів-колоністів у регіоні. Так, упродовж низки випусків на сторінках видання друкувалися дорожні нотатки завідувача чеськими релігійними справами Волинської єпархії священника П. Квасницького «Чеські поселення на Волині». В них автор охарактеризував організацію діяльності чехів у найбільших їх поселеннях (селах Підгайці, Новини, Дорогостаї, Малин і Кнерути, Мирогоща і Вовковиї). В описі цих населених пунктів простежується певна система викладу матеріалу. Спочатку подається географічне положення населеного пункту, кількість чехів та місця їх початкового проживання на Батьківщині, потім народиться інформація побутово-господарського характеру. Значну увагу в описах сіл приділено питанням організації шкіл і релігійним аспектам.

Наприклад, у перших замітках циклу надавалась інформація про облаштування чеських сіл. «Село складається з двох широких і прямих вулиць. З обох сторін цих вулиць, обсаджених плодовими деревами і обнесених огорожею, розташовані садиби: гарної архітектури, просторі, світлі, теплі будинки, широкі чисті подвір'я, замкнуті з усіх сторін теплими хлівами, клунями, машинами та колодязями» [4, с. 709].

Автор вказує також на те, що чехи в багатьох випадках оселялись пліч-о-пліч з місцевим українським населенням. Саме це давало змогу для порівняння їх умов життя

з умовами місцевих селян. «Вулиця одна, але цьому мало віриться. В селянській частині вулиця вузька, крива і брудна; в чеській частині вона пряма широка і суха, обнесена з обох сторін огорожею і обсаджена деревами. У селян будинки дерев'яні, перекошені на бік, з кривими стінами і дверима. Інакше у чехів: будинок кам'яний або дерев'яний, високий і світлий; дво- або трикімнатний з окремою кухнею і коморою» [5, с. 674].

Окрім цих даних, автор звернув увагу на організацію господарської діяльності чехів-колоністів (заняття хмелярством, умови праці, торгівлі, скотарство та деякі аспекти побутових відносин).

Значну частину матеріалів присвячено питанням організації навчальних закладів у чеських поселеннях. Основною думкою, що простежується в цих публікаціях є теза про якнайшвидшу необхідність запровадження російських шкіл в усіх чеських поселеннях на Волині. Тому владою здійснювались заходи, спрямовані на русифікацію освітнього процесу в чеських навчальних закладах.

Буденним явищем стало проведення інспекцій навчальних закладів, основною метою яких була перевірка виконання вказівок щодо необхідності поглибленого вивчення російської мови та Закону Божого у чеських школах. При цьому допускалося виключення чеської мови з переліку предметів, обов'язкових для вивчення. Однак інспекції інколи не давали бажаного для місцевої адміністрації результату. На сторінках «Волинських єпархіальних відомостей» публікувалися критичні відгуки про небажання чехів об'єднувати свої навчальні заклади з російськими, зокрема: «Можна дивуватись інспекції, що не попідкувалася про суміщення у с. Вовковиї (Дубенського повіту) чеської школи з російською і не призначенню в школу російського вчителя, якого як і всюди приймуть з радістю і любов'ю. Оскільки тільки російський може організувати правильний чеський православний церковний хор, вплив якого на чехів-католиків та лютеран буде надзвичайно глибоким» [6, с. 196].

Оскільки часопис «Волинські єпархіальні відомості» був друкованим органом Волинської єпархії в Синодальний період, то, відповідно, і найбільшу увагу було приділено питанням релігійного життя чеських колоністів на Волині.

24.02.1863 р. київський генерал-губернатор О. Дондуков-Корсаков повідомив у міністерство внутрішніх справ, що «... поселенці влаштовують свою церкву на основах гуситської, а це призведе у Південно-Західному краї до розколу в римо-католицькому таборі і допоможе в боротьбі російських властей з католицизмом. Симпатії чехів до Росії і православної віри вказували на те, що незабаром вони зіллються з місцевим православним населенням, зміцнивши цим російські позиції в Південно-Західному краї» [11, с. 315].

Оскільки більшість чехів-колоністів були католиками, то стикнулися із заборонаю на купівлю нерухомості для осіб з католицьким віросповіданням (була введена після придушення польського повстання 1863 р. з метою підірвати польський вплив на території Волинської губернії). Щоб обійти заборону, чехи-колоністи почали заявляти місцевій адміністрації, що «всі чеські переселенці не католики, а гусити, якими вони були і на Батьківщині, але вимушені приховувати свою віру перед австрійським урядом». Колоністи також стверджували, що їх «віра близька до православ'я і тут, на Волині, незабаром приведе всіх чехів в лоно православної церкви». І хоча із бесід з переселенцями можна було зробити висновок, що про русизм вони мають незначне уявлення, російська влада, вдовольнившись цими даними, дозволила купувати землі в регіоні усім чехам, незалежно від їх віросповідання [10, с. 9-10].

Одним з основних завдань іноземної колонізації Волині було протистояння польсько-католицьким впливам у регіоні. Головними методами досягнення цієї мети було поступове, проте якнайшвидше, навернення новоприбулих колоністів у православну віру шляхом створення відповідних законодавчих умов. На сторінках часопису регулярно друкувалися матеріали, пов'язані з виявом бажання чехами-колоністами прийняти православ'я або про їх перехід у православну віру. Особливого розголосу набув факт прийняття православної

віри одним з перших чеських священиків – Я. Саскою. З приводу цієї події опубліковано матеріал з докладним описом урочистостей, що відбувались в той день [7, с. 396]. Також до статті було додано повний текст вітальної проповіді архієпископа Палладія та І. Саски.

Майже в кожному номері «Волинських єпархіальних відомостей» за друге десятиліття їх виходу (1887-1897 рр.) публікувалися замітки у рубриці «Летопись текущих событий» про перехід чехів-колоністів та інших іноземних підданих у православну віру. Провідною ідеєю цих заміток є теза про те, що чехи завжди тяжіли до православної віри і з великою наснагою приймають нове віровчення та прагнуть осягнути догми нової для них релігії. На підтвердження своїх серйозних намірів новоспечені православні християни здійснювали паломництво до святинь.

Подібні вияви прихильності до православної церкви не могли не бути висвітлені на сторінках часопису. Так, 4 травня 1889 р. одинадцять чехів-кологістів із с. Підгайці Дубенського повіту прийняли православ'я. Це були одні з останніх приєднаних чехів до парафії с. Дорогостаї. Найбільше значення у справі релігійної освіти та морального виховання мали факти паломництва ними до Свято-Почаївської лаври та поклоніння інших святиням, що відбулося 19-22 травня 1889 р. [8, с. 550].

Більш як десятирічне знайомство з життям на Волині також переконувало чехів у перевагах православного визнання, в першу чергу для досягнення необхідного матеріального достатку. Тому з 1888 р. розпочався процес активної конвертації чехів у православ'я. Енергійним прихильником приєднання колоністів став священик Я. Саска. Списки чехів, які приєдналися до православ'я, починаючи з 1888 р. (№ 11), вміщувалися в кожному номері «Волинських єпархіальних відомостей». За п'ять років газета надрукувала списки 10264 осіб чеської національності.

Ще одним ключовим питанням, що висвітлювалося на сторінках часопису, було православне храмове будівництво в чеських колоніях. Перший чеський православний храм було відкрито у с. Гульча Острозького повіту. В одному з номерів висвітлюється історія цього храму, що спочатку був уніатським, а потім став католицькою каплицею. З переселенням сюди чехів, каплиця набула вигляду протестантської кірхи. Однак, після ліквідації чесько-гуситських парафій, храм було зачинено, з прийняттям більшістю чехів поселення православ'я – перетворено на православний храм [9, с. 1262].

Таким чином, своїми публікаціями історико-краєзнавчого характеру часопис стимулював розвиток краєзнавчих досліджень як на території Волинської губернії, так і на українських землях загалом, не зважаючи на антиукраїнську політику царської адміністрації. «Волинські єпархіальні відомості» відіграли важливу роль у збереженні священиками Правобережної України національних ознак у становленні культури та історії. Однак до матеріалів, розміщених на сторінках видання, що стосувалися, насамперед, освітньої та релігійної сфери життя чехів-колоністів на Волині, слід ставитися досить критично. Оскільки «Волинські єпархіальні відомості» були офіційним друкованим органом Волинської єпархії, то одним з головних завдань було підтримання панівного становища православної церкви в політично та релігійно нестабільному регіоні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Квасницький П. Чехи в Почаеве / П. Квасницький // Волинские епархиальные ведомости. – 1889. – № 22. – С. 550-553.
2. Квасницький П. Чешские поселки на Волини. Волковыи / П. Квасницький // Волинские епархиальные ведомости. – 1894. – № 6. – С. 192-196.
3. Квасницький П. Чешские поселки на Волини. Подгайцы / П. Квасницький // Волинские епархиальные ведомости. – 1891. – № 23. – С. 672-676.
4. Квасницький П. Чешские поселки на Волини. Поселок Новины / П. Квасницький // Волинские епархиальные ведомости. – 1891. – № 24. – С. 708-711.
5. Крыжановский Е. Чехи на Волини / Е. Крыжановский. – СПб., 1887. – 160 с.
6. Мілясевич І. Бібліографічна культура журналу «Волинские епархиальные ведомости» / І. Мілясевич, О. Левицька // Звягель древній і вічно молодий: тези Всеукраїнської наукової краєзнавчої конференції з нагоди 200-річчя утворення Волинської губернії. – Новоград-Волинський, 1995.

7. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. VIII. – Волынская губерния. – СПб., 1904.
8. Первый чешский православный храм в России // Волынские епархиальные ведомости. – 1888. – № 33. – С. 1262-1265.
9. Поліщук Ю. Національні меншини Правобережної України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.) / Ю. Поліщук. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. – 432 с.
10. Присоединение к православной церкви бывшего чешского священника Я. Саски // Волынские епархиальные ведомости. – 1888. – № 10. – С. 396-401.
11. Шемедюк І. «Волинські епархіальні відомості» як друкований орган Волинської єпархії у Синодальний період / І. Шемедюк // Дзвони Волині. – 2013. – № 9. – С. 9.

REFERENCES

1. Kvasnitskiy P. Chekhi v Pochaeve / P. Kvasnitskiy // Volynskie yeparkhialnye vedomosti. – 1889. – № 22. – S. 550-553.
2. Kvasnitskiy P. Cheshkie poselki na Volyni. Volkovi / P. Kvasnitskiy // Volynskie yeparkhialnye vedomosti. – 1894. – № 6. – С. 192-196.
3. Kvasnitskiy P. Cheshskie poselki na Volyni. Podgajtsy / P. Kvasnitskiy // Volynskie yeparkhialnye vedomosti. – 1891. – № 23. – S. 672-676.
4. Kvasnitskiy P. Cheshskie poselki na Volyni. Poselok Noviny / P. Kvasnitskiy // Volynskie yeparkhialnye vedomosti. – 1891. – № 24. – S. 708-711.
5. Kryzhanovskiy Y. Chechi na Volyni / Y. Kryzhanovskiy. – SPb., 1887. – 160 s.
6. Miliasevych I. Bibliografichna kultura zhurnalu «Volynskie yeparkhialnye vedomosti» / I. Miliasevych, O. Levytska // Zviagel drevniu I vichno molodyy: tezy Vseukrainskoi naukovoї kraeznavchoї konferentsii z nagody 200-richchia utvorennia Volynskoi gubernii. – Novograd-Volynskyy, 1995.
7. Pervaya Vseobshchaya perepis naselenia Rossiyskoy imperii, 1897 g. VIII. – Volynskaia gubernia. – SPb., 1904.
8. Pervyy cheshskiy pravoslavnyy khram v Rossii // Volynskie yeparkhialnye vedomosti. – 1888. – № 33. – S. 1262-1265.
9. Polishchuk Y. Natsionalni menshyny Pravoberezhnoi Ukrainy u konteksti etnichnoi polityky Rosiyskoi imperii (kinets XVIII – pochatok XX st.) / Y. Polishchuk. – K.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. – 432 s.
10. Prisoedinenie k pravoslavnoy tserkvi byvshego cheshskogo svyashchennika Y. Saski // Volynskie yeparkhialnye vedomosti. – 1888. – № 10. – S. 396-401.
11. Shemediuk I. «Volynski yeparkhialni vidomosti» yak drukovanyy organ Volynskoi yeparkhii / I. Shemediuk // Dzvony Volyni. – 2013. – № 9. – S. 9.

Войчун Ю. «Волынские епархиальные ведомости» как источник для изучения истории чешской общины Волыни во второй половине XIX – в начале XX вв.

В статье автором проанализирован журнал «Волынские епархиальные ведомости» как источник для изучения истории чешской общины на территории Волынской губернии во второй половине XIX – начале XX вв. Цель статьи – определить основные аспекты деятельности чешской общины на Волыни, которые были освещены на страницах журнала.

В ходе исследования использованы принципы системности, объективности, историзма, обобщения полученных данных.

Рассмотренный вопрос не получил широкого освещения в научной литературе. На сегодня существуют труды, в которых рассматриваются «Волынские епархиальные ведомости» в целом, но нет исследований, авторы которых трактуют журнал именно как источник для изучения истории чешской общины региона.

Проведенный анализ показывает, что вопросы жизнедеятельности чехов-колонистов на территории Волыни были достаточно широко освещены на страницах журнала. Но к некоторым материалам следует относиться весьма критически через тенденциозность их представления (в том числе, вопросы развития образования и религиозной жизни волыньских чехов).

Ключевые слова: *Волынь, чехи-колонисты, «Волынские епархиальные ведомости», хозяйство, образование, религиозная жизнь.*

Voychun Yu. «Volyn Diocesan Gazette» as a source for studding the history of the Czech community in Volyn in the late XIXth – early XXth century.

In the article the author analyzed the journal «Volyn Diocesan Gazette» as a source for the history of the Czech community in the Volyn province in the second half of XIX – early XX century.

The purpose of the article – to identify the main issues of the Czech community in Volyn which were highlighted in the pages of the magazine

The study used the general principles of scientific knowledge, consistency, objectivity, historicism, summarizing the data.

Examined problem has not received wide coverage in the scientific literature. Today, there are works that consider «Volyn Diocesan Gazette» in general, but there are no studies that examine the magazine as a source for the history of the Czech community in the region.

The analysis shows that the question of life of Czechs colonists on the territory of Volyn was widely covered on the pages of the magazine. However, some materials should treat critically, through their representation bias (including problems of education and religious life of Volyn Czechs).

Keywords: *Volyn, Czech colonists, «Volyn Diocesan Gazette», the economy, education, religious life.*

Одержано 10.03.2016.

УДК 94(477):7.03/7-05+7.078

Ірина Зіборова
(Київ)

П.А. КОЧУБЕЙ (1825-1892) ЯК МЕЦЕНАТ І ПОЦІНОВУВАЧ МИСТЕЦТВА: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ

Стаття присвячена результатам дослідження громадської та благодійної діяльності військового хіміка-механіка і дослідника-аграрія Петра Аркадійовича Кочубея (1825-1892) в культурно-мистецькій сфері. За допомогою історичного ретроспективного аналізу архівних і літературних джерел вдалося встановити його добродійну співпрацю з різними громадськими товариствами, фінансову підтримку обдарованих українців і музейних проєктів, збереження та популяризацію національної мистецько-культурної спадщини впродовж 50-80-х років XIX століття. Особливу увагу приділено вивченню особистих зв'язків П.А. Кочубея зі світочем української поезії та живопису Т.Г. Шевченком, які розпочалися в Петербурзі – головному центрі художньої освіти Російської імперії. Столична Академія мистецтв, випускником якої був Т.Г. Шевченко, давала найбільші можливості для виставок, замовлень і підвищення майстерності завдяки переплетенню творчості багатьох українських і російських митців. З іншого боку, образотворче мистецтво, як то живопис, художня графіка чи скульптура, великою мірою залежало від фінансових можливостей і підготовленості глядацької аудиторії, яку представляв малоросійський дворянин П.А. Кочубей. Як нащадок полтавської козацької старшини, хоча й русифікованої, він не відірвався від українського коріння, а своєю меценатською діяльністю стверджував, що саме з народного джерела можна черпати найкращі реалістичні зразки для художньої творчості. Цим і визначається важливість обраної теми.

Ключові слова: *Згурівка, П.А. Кочубей, Т.Г. Шевченко, Академія мистецтв, Д.В. Григорович, Г.П. Галаган.*

Актуальність обраної теми полягає у з'ясуванні ролі Петра Аркадійовича Кочубея, як нащадка полтавської козацької старшини, щодо збереження зв'язків художньої творчості з українським корінням. Метою статті є дослідження добродійної діяльності П.А. Кочубея, спрямованої на розвиток мистецько-культурної галузі протягом 50-80-х рр. XIX ст.

Про благодійні справи Петра Аркадійовича Кочубея на користь держави написано багато в різні часи: тези в біографічних нарисах сучасників [20], сучасні спеціальні розвідки, що стосуються організації петербурзького «Російського технічного товариства» (1866) [4] та створеного в його складі «Музею прикладних знань» (1872), до якого добродійник передав власну колекцію фотографічних приладів і зразки світильників [17].